

Bilim Adamı Ármin Vámbéry
Arminus Vámbéry As a Scholar

İstván VÁSÁRY*

Çeviren: Alev DURAN*

19-20. yüzyıldaki Macar bilim ve kültür tarihinin seçkin kişiliğini, Armin Vámbéry (1832-1913)'yi Macar bilim dünyası ve kamuoyuna tanıtmaya aslında ihtiyaç bulunmamaktadır. Öncelikle Türk ve Müslüman halkların tarihinin araştırmaları hususunda ilkler gerçekleştiren, bilge Asya dil-tarihçisi ve araştırmacısı olarak tanınmasına rağmen renkli kişiliğinden ötürü kendisini sadece bir oryantalist şeklinde sınıflandırmaya tabi tutmak doğru olmayacaktır. Belirttiği üzere araştırmacıların en hayırsızı çalışma masasında inşa edilmiş teorilerle çalışandır. Zira söz konusu teoriler gerçek hayatla yüzleştiğinde artık anlamlarını yitirmektedirler. Oryantalistik açıdan meseleye baktığımızda Vámbéry Doğu'yu ele alan kitapların sunduğu pasif bilgilerle hiçbir zaman yetinmedi. (Öte yandan on ikiden fazla dil bildiğinden bu alandaki bilgisi de eşsizdi.) Gençlik yıllarından beri yabancı milletleri ve dillerini yakından tanımak, alan çalışmaları yapmak ilgisini çekti. Neticede meşhur Orta Asya seyahatiyle yalnızca kendi bilim alanındaki şöhretinin temellerini atmamış, aynı zamanda pek çok dile çevrilen seyahatnamesi, seyahat edebiyatının seçkin klasikleri arasına girmiştir (Vámbéry, 1865).

* Türkolog, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Török Filológiai Tanszék/ Budapest, vasaryi@gmail.com. Bu çalışma Magyar Tudomány adlı derginin 3 Ağustos 2013 tarihindeki sayısında yayınlanmıştır. Yazının çevirisi konusunda İstván VÁSÁRY'den izin alınmıştır. Yazının tam künyesi řu şekildedir. İstván VÁSÁRY, "A Tudós Vámbéry Ármin", Magyar Tudomány, Budapeşte 2013/8, ss.13-21.

* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, alvdrn@gmail.com. (Makale gönderim tarihi: 02.03.2017; makale kabul tarihi: 14.05.2017)

Gençlik rüyası Türkiye ve Orta Asya'yı tanımak ve karanlık noktalarını gün ışığına çıkartmak olan bilim adamının bu amacı bir plana bağladığı hayatında yavaş yavaş gelişti. Beş yıl süren, uzun İstanbul macerası sırasında (1857-1862) Orta Asya'ya derviş kılığında gidip, Müslüman biri olarak kimliğini gizleyerek seyahat etmeyi ve bilimsel müşahedeler yapmayı planlıyordu. Bu düşüncesini 1862'de, otuz yaşındayken gerçekleştirmeye başlamış ve 1864 yılında da geri dönmüştür. Orta Asya'daki büyük yolculuğu hakkındaki raporu aynı yılın sonunda Londra'da ve 1865'te Budapeşte'de yayımlandı (Vámbéry, 1865). Vámbéry 1862 Temmuz ve 1864 Nisan ayları arasında iki defa olmak üzere yaklaşık on ay İran'da bulundu. Burada edindiği tecrübeleri iki yıl sonra, Avusturya-Macaristan uzlaşması yılında, 1867 senesinde Budapeşte'de, Macar kültür tarihinin ünlü ismi Gusztáv Heckenast'ın kitabevinde, "İran Seyahatnamesi" başlığı altında Macarca olarak sundu. Bu çalışma daha sonra Leipzig'de Almanca olarak yayımlandı (Vámbéry, 1865).

Vámbéry ufku geniş, tahsilli, Müslüman Doğu'yu yerinde gören bir bilim adamıdır. Bu nedenle gerek kişisel gerek toplumsal gerekse dini ve folklorik gözlemleri değerini yitirmemektedir. Öte yandan Vámbéry'nin Orta Asya ve İran'da modernleşme döneminden önce bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zira sadece deveye, ata ya da katırla binilip, kervanlarla seyahat edilebilen bir coğrafya söz konusudur. Mesafeler saatlerce değil, haftalarca, aylarca sürmekteydi. Lakin bu sayede eserlerinde I. Dünya Savaşı'ndan sonra yavaş yavaş ortadan kaybolan bir pre-modern Orta Asya ve İran resmi ortaya çıktı. Öyle ki, geçmişte kalsa da keskin görüşlü bir gözlemcinin tasvirleri o bölgeyi anlamak için bugün dahi niteliğini korumaktadır. Netice itibarıyla Vámbéry'nin dünyaya bir Macar'ın gözüyle bakıp garabetleri karşısında şaşkınlığa düşmesi Macar okuyuculara ilginç gelebilmektedir. Örneğin Güney İran'daki Persepolis kalıntılarında gezerken ilk Macar 'seyyah' IstvánMaróthi'nin1839 yılına ait grafitini gördüğünde bugünkü turistlerin ataları olarak vatansız coşkuyla kalıntılara şöyle yazmaktaydı: "Yaşasın Macarlar!".

Vámbéry öncelikle Müslüman dünyası üzerine araştırmalar yapan Türkiye, İnan ve Orta Asya hakkında çalışan bir uzmandı. Birçok alanda öncülük yaptı; bilim adamı olarak yeni ve bağımsızlaşan bir bilim dalı, Türkolojinin kurucularından biri, seyyah olarak ise Orta Asya'yı inceleyenlerden ve Rus fetihlerden önceki son durumları not edip yazanlardan biriydi. Türkoloji, yani Türklük bilimi nispeten geç başlamıştı. 1850'li yıllarda, Vámbéry bir bilim adamı olarak çalışmaya başladığında Arap, Fars ve Türk dili araştırmaları ayrı değildi; bu diller aynı anda öğrenilmekteydi. Arap araştırmaları, Sami filolojisi ve İslamiyete karşı ilgiden ortaya çıkmış; Fars filolojisi araştırmaları, Hint-Avrupa dil bilimi ve Fars edebiyatı incelemelerinin duyduğu ihtiyaçlar neticesinde başlatılmıştır. Türklere karşı ilginin odak noktası ilk başta Osmanlıca ve Osmanlı Devleti idi. Avrupa'da adeta sadece Osmanlı araştırmalarıyla uğraşılıyordu.

Türk devletinde hizmet yapmak üzere hazırlanan diplomatlar ve tercümanlar konusunda en büyük merkezlerinden biri olan Viyana'daki Doğu Akademisinde hazırlık yapıyordu. Ünlü Doğu Akademisi *Orientalische Akademie* olarak 1754 yılında imparatoriçe ve kraliçe Maria Theresia tarafından kurulmuş ve 1898 yılında adı *Konsular-Akademie* olarak değiştirilmiştir. Temel olarak diplomat eğitimine ağırlık verilen bu merkez 1938-1964 yıllarındaki aradan sonra *Diplomatische Akademie Wien* olarak yeniden vücuda getirilmiştir. Bugün de aynı isimle faaliyetlerine devam etmektedir (Rathkolb, 2004).

Viyana'daki Türk araştırmalarının en büyük ismi olan Baron Joseph von Hammer-Purgstall'ın (1774-1856) on ciltlik muazzam Osmanlı-Türk Tarihi eseri bugün dahi Türkolojide kullanılmaktadır (Hammer-Purgstall, 1827-1833). Hammer'in itibarı Vámbéry'nin çalışmalarını da etkilemiştir. Genç yaşlarında onunla Viyana'da buluşup kendisinden ilham almıştır. Asya Türkleri Avrupa'da henüz hiç bilinmedi, bu topluluklar hakkında sadece Rus bilim adamları, kendi ülkelerinin milleti olarak Kazan ve Kırım Tatarlarının, Kazakların, Kafkasya ve Sibiry Türklerinin kaynaklarına ulaşabildiklerinden yazmaktaydı.

Üç hanlığın (Hive, Buhara, Kokand) halkı, yani Orta Asya Türkleri bu zamanlarda “Büyük Oyun” adı verilen iki büyük gücün, İngiltere ve Rusya arasındaki mücadelelerin tam ortasında kalmıştı. Lakin bu mücadele söz konusu bölgelerin Ruslar tarafından ilhak edilmesiyle sonuçlandı. Uzlaşmadan önce Macaristan’da bilim adamları sadece Macar bağlantılı konularla, bu kapsamda Macarların eski tarihi ve Osmanlı İmparatorluğu dönemleriyle ilgilenmekteydi. Vámbéry de kendi, bütün Avrupa ve Macaristan bilim dünyasını etkileyen Türkoloji görüşünü bu unsurlardan yola çıkarak oluşturdu. Onun görüşlerine göre Türkoloji bütün Türk halkların bilimi olmalı, yalnızca bazı topluluklara, mesela Osmanlı Türküne odaklanmamalıdır; gerek Osmanlı araştırmaları gerekse Asya Türklerinin incelenmesi Türkolojiye dâhil edilmelidir. Ayrı bir görevi olarak Türklerin Macarlarla olan ilişkilerini (Macarların yurt tutmadan önceki zamanlarda Türklerle olan ilişkisi, Peçenek ve Kumanların etkisi ve Osmanlı dönemi) ele almalıdır.

Vámbéry tarafından belirlenen kapsamda ve kendi araştırmalarının izinde kurulan Macar Türkolojisinin görkemli binasında uluslararası ve milli bilim alanlarında çalışan birçok bilim adamı yetiştirilmiştir. Birçoğumuzun hocası ve ustası olarak sadece üç kişiden söz etmek istiyorum: Gyula Németh (1890-1976), Lajos Fekete (1891-1969), Lajos Ligeti (1902-1987).

Vámbéry incelemeleri esnasında Doğudaki Müslüman milletler arasında ilk başta Türklerle ve İran halklarıyla bağ kurmuştur. İstanbul’da ve Türkiye’de geçirdiği uzun yıllar boyunca Türk dünyasının güneybatı dalını, yani Osmanlı Türklerini daha yakından tanıma fırsatı olmuş (1857-1862), ardından da İran’da yaklaşık bir yıl geçirmek zorunda kalıp Orta Asya’ya gitmeden önce bütün İran’ı gezmiştir (1862-1863). Sonunda kendisine Avrupa’da asıl ünü kazandıracak olan büyük Orta Asya seyahatini gerçekleştirmiştir (1863-1864). Türkiye’de bulunduğu süre hakkında kaleme alınmış ayrıntılı bir rapora rastlamamaktayız, zira Osmanlı İmparatorluğu batılı seyyahlar ve bilim adamları tarafından bilinmeyen uzak ve egzotik bir ülke değildi. Bundan ziyade iki diğer seyahati daha fazla ilgi çekiyordu; Vámbéry

hem İran'daki hem de Orta Asya'daki seyahati hakkında kitap yazmıştır (bkz. yukarıda).

Bir Türkolog olarak Vámbéry'nin ilgisini Türk dünyasının bütünü çekiyordu ve çalışmalarının çoğu da bu alana dayanmıştır. Şimdi Türkoloji çalışmalarının birer alanına göz atalım. Vámbéry'nin en kıymetli eserlerinden biri ve görüşünü açıkça belirleyen *A Török Faj* [Türk Soyu] adlı eseri 1885 yılında Budapeşte'de yayımlanıp birçok dile çevrilmiştir. Vámbéry, belki de bu en çarpıcı eseriyle Türkoloji araştırmalarına öncülük etmiştir. Bu ilk Avrupalı eser olarak Osmanlı Türklerine odaklanan dar kapsamdan çıkılıp Avrasya'daki diğer Türk milletleri ve dillerini kendi Avrasya'daki bütünlüğüyle ve her yönüyle incelenmiştir. Soy kelimesinin kullanımı bizi yanıltmamalı; geçen yüzyılda bu söze yapışan ırkçı anlam Vámbéry'den ve o dönemdeki günlük Macar dilinden oldukça uzaktaydı.

Alman baskısında kullanılan *Das Türkenvolk* adı Vámbéry'nin eserinde aslında Türk dillerini konuşan halkların bütününe kastettiğini açıkça göstermektedir. Bu bakış açısına günümüzde kullanılabilecek en uygun ifade "Türk Dünyası" olacaktır. Vámbéry'nin alan çalışmalarının kaynakçalarla birleştiği bu kitabı bugün dahi mesleki veriler açısından bir başucu eserdir. Kitabın dil ve halk bilimi araştırmalarıyla ilgili bazı özgün kısımları, örneğin Türkmen kabilelerin yaşam biçimi hakkındaki içeriği bugün bile kaynak olarak kullanılmaktadır. Vámbéry, bazı Türk halklarını (Sibirya, Orta Asya, Volga, Pontus ve Batı Türk halkları) dil ve halk bilimi açısından tasvir etmesiyle ekol oluşturmuştur. Söz konusu meseleye giriş niteliğindeki çalışma ve değerlendirmeler halen yazılmaktadır. Bunlardan biri seçkin bir Türkolog ve Altayist Karl H. Menges'in kaleminden çıkan *The Turkic Languages and Peoples* adlı eserdir (Menges, 1970). Bu eser sanki Vámbéry'nin yüzyıl önceki eserlerinin adı ve fikirlerini andırıyor.

Bundan sonra o dönemde şekillenen Türkolojinin Vámbéry'nin o dallardaki yarattığı bugüne kadar değerini koruyan kalıcılığını gözden geçirelim. Vámbéry İstanbul'da geçirdiği uzun beş yıllık sürede Türkolojinin bugün de bilimsel şartı sayılan Osmanlı Türkçesini ve o

dönemde konuşulan Osmanlıca'yı nerdeyse anadil seviyesinde öğrendi ve Türk Dünyasının başkentine sonraları da sık sık uğradı. Buna rağmen Osmanlı devriyle ilgili çok fazla çalışması yoktu. Hâlbuki bu alan o dönemde de Türkolojinin en gelişmiş nerdeyse tek dalıydı. Yalnızca iki eseri hakkında söz edebiliriz. Birisi 1858 yılında Konstantiniye'de yayımlanmış, Almanca-Türkçe cep sözlüğüydü. Vámbéry'nin bilgin kariyerine nerdeyse zorunlu bir etüt, küçük bir sözlük derlemesi ile başladığını gösteren bu eser daha ziyade bilim tarihi açısından önem arz etmektedir. (Vámbéry, 1858).

Birçok kere İstanbul'a gitmiş ve Osmanlı sosyal ve kültürel hayatına büyük ilgi duymuş olmasına rağmen Osmanlı incelemelerine ancak nerdeyse yetmiş yaşından sonra yeniden ilgilenmeye başlamış ve eski Osmanlıca eserleri konu alan kitabını yazmıştır (Vámbéry, 1901). Bu alanda da öncülük yapmıştır. 20. yüzyılın başlarında en eski Osmanlıca edebi yazıları daha tanınmamaktadır ve sadece birkaç tanesi yayımlanmıştır. İlaveten eski Osmanlıcanın ilk nadir kaynakları 13.yüzyıldan kalma olmakla beraber ve kaynakların sayısı 14. ve bilhassa 15. yüzyılda çoğalmıştır. Vámbéry 14. yüzyıla ait bir öykü antolojisini yayımladı, ek olarak ise Tebriz kökenli Azeri Türkçesi bir el yazmasının (Tahir ve Zühre'nin romantik hikâyesi) Latince transkripsiyonunu Almanca çeviriyle kaleme aldı. Bu çalışması her açıdan öncü olma niteliğindedir. Bir yandan, Türkçe metni orijinal Osmanlıca harfleri, Latince transkripsiyon ve Almanca çeviriyle beraber, detaylı bir diziniyle gün ışığına çıkarttığı çalışma ilk eserlerden biriydi. Bu yöntemle, sonraki metin çalışmalarına yol gösterdi.

Öte yandan da Anadolu'nun eski Türkçe yazılarına dikkat çekmişti ve bu dili orta Asya'da genel kullanılan doğu Türkçesi yerine, batı Türkçe edebiyat dili olarak kabul edebiliriz. Bu terim sonradan değişmiş yerine bugünkü araştırmalarda 13-20. yüzyıllar arasındaki Batı Türk edebiyat dili için daha uygun olan 'Eski Anadolu Türkçesi' terimi kullanılmaktadır. Çünkü hanedanına kendi ismini veren Osman Gazi sadece 1299 yılında Osmanlı beyliğinin başına geçmiş ama Batı Türk edebiyat dili, onun hükümdarlığından önce şekillenmeye başlamıştır. Bir diğer açı da, Azerice metnin yayımlanmasıyla Eski Anadolu

Türkçesinin, Doğu ve Batı Türkçesinin arasında bulunan bir varyasyonu olduğuna dikkat çekti. Bugün bu dil eski Azerice ya da Acem Türkçesi olarak adlandırılmaktadır.

Çalışmalarında çağdaş Türk halkları ve dillerinin tasviri ve Anadolu'daki eski yazılı (eski Osmanlıca) kaynakların tebliği önemli bir yer işgal etse de bilim adamı olarak yaptığı çalışmalarının en mühim parçası Orta Asya Türk (Çağatay) filolojisini kurmasıdır. Orta Asya Türk lehçeleri ve onların edebi evveliyatı çağdaş bilim dünyasında pek tanınmış değildi. Doğu Türk edebiyat dilinin en önemli kaynakları yayımlanmamıştır. Bu kaynakların dili, Vámbéry'nin katkısıyla, 15. yüzyılda Orta Asya'da yaşayan en büyük şair Mir Ali Şir Nevai'nin kullandığı dile göre sonraki araştırmalarda Çağatayca denilmiştir. Çağatayca sözlük mevcut olmadığı için bu sözlüğün József Budenz'in yardımıyla 1862 yılında Peşte'de ve Avrupa'da ilk kez *Abuska* adıyla yayımlanması şüphesiz Vámbéry'nin öncü meziyetidir. (Vámbéry, 1862). Bu aslında sadece mütevazı bir başlangıçtı. Çünkü beş sene sonra, Avusturya-Macaristan uzlaşması yılında Çağatay diliyle ilgili makalelerini içeren temel eseri Leipzig'de yayımlanmıştır. (Vámbéry, 1867). *Abuska* kadar olmasa da bu *Çagataische Sprachstudien* adlı eser de öncü bir çalışmadır, çünkü Doğu Türkçesiyle ilgili Avrupa'da yayımlanan yalnızca ilk değil aynı zamanda üçüncü metin derlemesidir. Bu eserinde Vámbéry Orta Asya Türk edebiyatının eski ve yeni kaynaklarını geniş kapsamda tanıtmaktadır. Şiirlere, destan parçalarına, Sufi şeyhlerin hayat hikâyelerine ve her şeyden önce Türk Dünyasının en büyük şairi olan Mir Ali Şir Nevai'nin eserlerinden seçmelere yapıtında yer vermiştir. Çalışma, Arapça harfli baskı, Almanca çeviri ve detaylı kelime dizini sayesinde bugün bile kullanılabilir. Orta Asya modern dillerinden, örneğin Özbekçe ve Vámbéry'nin zamanında 'Turki' adlandırılan Yeni Uygurcadan da değerli örnekler içermektedir.

Orta Asya Türk filolojisiyle ilgili çalışmalarının bir sonraki önemli durağı Yusuf Has Hacib tarafından yazılmış *Kutadgu Bilig (Mutluluk Veren Bilgi)* adlı epeyce uzun, 6645 beyitten oluşan (13290 satır), mesnevi tarzında, didaktik manzum eserin takipçileri Macar dilinin

Türkçe kökenli olduğuna, József Budenz ve Pál Hunfalvy'nin grubu Fin-Ugor kökenli olduğuna inanıyorlardı. Altını çizmek gerekir ki Vámbéry amatörler tarafından oluşturulmuş ve bugün de yaşayan Fin-Ugor fobisiyle ilgilenmiyordu bu konularda bilimsel inançları doğrultusunda kendi safını tutmuştu. Söylediğine göre: “...*olabilir, [...] sık sık yanıldım, hatalar yaptım ama her zaman ve her şekilde Macaristan'da eskiden tarifi asla kesin olarak yapılmayan Asya akrabalığına Fin-Ugor akrabalığından daha fazla değer veren kılı kırk yaran çocuksu milli gururu değil bilimsel inancı takip ettim*” (Vámbéry, 1882, XIII-XIV).

Tartışma bugün bilindiği üzere sonuçlanmıştır, velhasıl ciddi bir bilim adamı Macar dilinin Fin-Ugor kökenli olmasına dair şüphe duymaz. Ama Vámbéry'nin Macarcanın Türkçe kökenli olmasıyla ilgili esas yanlısına rağmen çok sayıda değerli bilimsel gözlem ve fikri eski Macar tarihine yönelik bakış açısını zenginleştirmiştir. Başlıca erdemlerinden biri Macarca-Türkçe etimolojisi konusunda topladığı, ona göre tabii ki eski ve birbirleriyle uyuşan bir hayli çok kelimeydi. Bunların doğruluğu sonradan çok defa kanıtlanmış Türkçeden gelen Macarcadaki ödünç kelimeler olarak bilinmektedir. Diğer önemli erdemi ise dil ve etnik grubun aynı olmadığını ve bu yüzden etnik grubun yapısının sürekli değiştiğini fark etmesiydi. Dikkati Macar diline ve Macarlara yüzyıllarca süren yoğun Türk etkisine çekmiştir. Bugün de böyle görüyoruz ki Macarca Fin-Ugor kökenli olmasına rağmen etnik grubun şekillenmesinde Türk dilli grupların etkisi önemli rol oynamıştır. Macar dilinin Fin-Ugor kökenli ve etnik yapısının karışık olduğu kuşkusuzdur. Bir etnik grubu karışık görülebilir ama dil, Vámbéry'nin sonraki çalışmalarında düşündüğüne rağmen, görülemez.

Kendisinin 19. yüzyılın sonundaki Türk modernleşme denemeleriyle ilgili görüşleri de vardı ve uluslararası itibara sahip olduğu için bu hareketlere etkisi olmuştur. Yüzyılın sonundaki üç büyük faaliyetinden biri Osmanizm, Osmanlı zihniyetini yenilemekle imparatorluğu yeniden canlandırmaya çalıştı. Ancak Vámbéry bunun gerçekleşmeyeceğini görmüştü çünkü imparatorluğun halkları arasında (Araplar, Rumlar, Ermeniler, Balkan Slavları v.s.) milliyetçiliği öyle bir seviyeye gelmiştir ki, bölünen halkları yeniden birleştirmek için bu hanedancılıktan yana

olan zihniyeti ıslah etmek yeterli değildi. O çağın diğer büyük dűşünsel eğilimi olan Ümmetçiliğin (Pan-İslamizm) gerçekleştirilmesine Vámbéry yine imkân vermemiştir. Dűşündüğüne göre Müslümanlar arasında dayanışma yoktu ve İslam tarihinde Müslümanlar birbirlerini hiç korumamışlardı. (İspanya'daki Mağripliler, Safevi İran ve Osmanlı Devletinin yüzyıllardır süren düşmanlığı, Volga bölgesi ve Kırım yarımadasının Ruslar tarafından işgal edilmesi ya da Kaçar Dönemi İran'ında Rusların yayılmasından örnek vermektedir.).

Vámbéry'nin Türk dilli halklarını birliğini, kültürel yani dil akrabalığını ve İslam kültürünü temel alarak amaçlayan bilhassa Rusya İmparatorluğu'nun bir parçası olan Kazan ve Kırım Tatarları ve Azerbaycan'da yaşayan Türk aydınları arasından ortaya çıkan Türkçülük (Pan-Türkizm) hakkında da düşünceleri vardı. Vámbéry'nin Türk dilleri ve edebiyatları hakkındaki görüşlerine en yakın hareket Türkçülüktü. Bu yüzden tesadüf değil ki Pan-Türkizmin o zamanki ve sonraki ideologları da Vámbéry'yi manevi ataları olarak görüp Türklerin birliği hakkındaki görüşlerine katılıyorlardı. Böylece Vámbéry Türkçülüğe aktif olarak destek olmamasına rağmen çalışmaları ve görüşleri Türkçülük hareketine esin kaynağı olmuştur. Vámbéry ister istemez Pantürkizmin ideolojisinin şekillenmesinde ilham verici bir rol oynamıştır.

Geriye sadece kısaca değinilecek Vámbéry'nin araştırmalarının konusunu, yani doğu halklarını özellikle Türkleri ve İranlıları asıl gördüğü meselesi kaldı. Bu konuda Vámbéry'nin de yaşitları gibi zamanın Avrupa'sındaki egemen görüşün etkisinde kaldığını gizlememeliyiz. Her seyyah ziyaret ettiği ülkeye ve kültüre kendi gözlüğünden bakıyordu. Müslüman kılığına rağmen Vámbéry de 19. yüzyılın Avrupa'sının tipik, medeniyete ve ilerlemeye koşulsuz inanan bir oğluydu. Rasyonel ve liberal Avrupa'nın iyiliğine inancı, İngilizlere karşı mutlak saygısına ve İngiliz sömürgeciliğini medeniyetleştirme faaliyeti olarak kabul etmesine sebep oldu. Bilgili ve kültürlü olduğu için bu tarafı tutması eserlerinde somut tasvirlerini çok nadiren etkilemiştir. Lakin söz konusu düşünceleri makalelerinde ve *Batı Kültürü Doğuda* adlı büyük eserinde kendisini belirgin şekilde göstermektedir (Vámbéry, 1906). Her halükarda bu önyargısı

İslamiyet’i kendi tarihi ve manevi derinliklerde araştırmasına engel oldu. (İşin aslı bu konuyla ilgilenmemiştir.) Ancak öğrencisi olan Ignác Goldziher (1850-1921) dindar bir Yahudi olarak İslamiyet’i tanımaya kendisini öyle adadı ki, bugünkü Avrupa’daki İslam araştırmalarında ve İslam dini kaynakçalarında sıkça ve en büyük takdirle anılmaktadır.

Kısaca, Ármín Vámbéry, döneminin evladı olarak 19. yüzyılın doğu düşüncelerine katılmış olup, Avrupa ve Batı kültür-medeniyetinin üstün olduğu ve bunun doğudaki medenileştirme misyonu olduğu kanaatindeydi. Aynı zamanda Doğuyu dürüstçe, empati göstererek anlamaya çalıştı ve Türkler konusunda bunu çoğu zaman başarabildi. Bilim dalı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında filizlenen bir bilim dalı olan Türkolojinin (Türklük bilimi) öncülerinden biriydi, böylece modern Türkolojinin kurucusu olarak ona büyük saygı duyulmaktadır. Ármín Vámbéry’ye, dönemindeki Macar ve uluslararası bilim dünyası saygı göstermiş, 1870 yılından itibaren Budapeşte Üniversitesi’nde profesör ve Macar İlimler Akademisi’nin üyesi olmuştur.

Kaynakça

BARTHOLOMÄ, Ruth, *Von Zentralasien nach Windsor Castle. Leben und Werk des Orientalisten Arminius Vámbéry (1832–1913) (Arbeitsmaterialien zum Orient 17)*. Ergon, Würzburg 2006.

COCO, Carla, “Vámbéry Ármín múveinek bibliográfiája. In: Fodor Pál (szerk.)”, *Vámbéry Ármín Emlékezete, Kőrösi Csoma Társaság, Budapest 1986, s. 26–50.*

– Ebben az összeállításban az 1986-ig megjelent, Vámbéryről szóló teljes irodalom megtalálható.

HAMMER-Purgstall, *Joseph von (1827–1833)*, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I–X. C. A. Hartleben, Pest.

HAZAI, György, *Vámbéry Ármín életútja (A Múlt Magyar Tudósai)*. Akadémiai, Budapest 1976.

_____, Vámbéry Ármín élete és munkássága. In: FodorPál (szerk.)”, *Vámbéry Ármín emlékezete.*, Kőrösi Csoma Társaság, Budapest, 1986, s. 7–11.

_____, *Vámbéry inspiráció*, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2009.

KAKUK, Zsuzsa, "A turkológus Vámbéry", In: FodorPál (szerk.): *Vámbéry Ármin emlékezete*. Kőrösi Csoma Társaság, Budapest, 1986, s. 12–18.

MENGES, Karl H, "The Turkic Languages and Peoples.", *An Introduction to the Turkic Studies*, O. Harrassowitz, Wiesbaden; 2. kiadása: Wiesbaden, 1995

RATHKOLB, Oliver (ed.), *Festschrift. 250 Jahre – Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien*. StudienVerlag, Wien 2004.

Vámbéry Ármin emlékezete, "Vámbéry Ármin emlékezete (Keleti Értekezések 2, szerk. FodorPál)", Kőrösi CsomaTársaság, Budapest 1986.

VÁSÁRY István, Vámbéryés a magyar őstörténet". In: FodorPál (szerk.): *Vámbéry Ármin emlékezete*. Kőrösi Csoma Társaság, Budapest 1986, s. 19-25.

VÁMBÉRY, Ármin, *Deutsch-türkisches Taschen Woerterbuch*, Constantinopel 1858.

_____, *Abuska. Csagataj-törökszógyűjtemény*. Előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. Pest 1862.

_____, *Közép-ázsiaiutazás*, melyet a Magyar Tudományos Akademia megbízásából 1863-ban Teheránból a turkman sivatagon át, a Kaspi tenger keleti partján Khivába, Bokharába és Szamarkandba tett és leírt. Pest. Újabb kiadásai: Dervisruhában Közép-Ázsián át. Kakuk Zsuzsa bevezetésével és jegyzeteivel. Gondolat, Budapest, 1966; utóbbinak újkiadása: Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2000 .

_____, (1867a), *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában*. Pest. Újkiadása, Vásáry István utószavával és jegyzeteivel: Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2005.

_____, (1867b): *Ćagataische Sprachstudien enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der ćagataischen Sprache*. Leipzig.

_____, (1879), "A turkománok nyelvéről. Értekezés, turkomán szöveg és fordítása, jegyzetek", *Nyelvtudományi Közlemények*. 15, 1–54 = Die Sprache der Turkomanen und die Diwan Machdumkuli's. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. 33, s. 387–444.

_____, *A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány*. Budapest 1882.

_____, (1885), *A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben*. MTA, Budapest — Új kiadása, Dobrovits Mihály utószavával és jegyzeteivel: Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2006.

_____, (1895), *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Budapest — Új kiadása: Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2003.

_____, *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 12)*, Helsingfors 1898.

_____, *Alt-osmanische Sprachstudien. Mit einem azerbaïžanischen Texte als Appendix*. Leiden 1901.

_____, (1906): *Nyugot kultúrája Keleten*. MTA, Budapest. — Új kiadása, Dobrovits Mihály utószavával és jegyzeteivel: Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2007.

_____, *Jusuf und Ahmed. Ein özbegisches Volksepos im Chiwaer Dialekte. Text, Übersetzung und Noten*. Budapest 1910.

_____, *A magyarság bölcsőjénél. A magyar–török rokonság kezdete és fejlődése*. Budapest 1914.

